

УЧИЛИЩЕТО КАТО ФАКТОР ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА БЕДНОСТТА И СОЦИАЛНОТО ИЗКЛЮЧВАНЕ НА ДЕЦАТА¹⁴

Ас. д-р Даниела Рачева
Катедра „Теория на възпитанието“,
Факултет по педагогика
СУ „Св. Климент Охридски
E-mail: d.racheva@fp.uni-sofia.bg

Abstract: The article examines the realities and opportunities for overcoming poverty through education and the place of school in this process.

Keywords: poverty, child poverty, education, school

ВЪВЕДЕНИЕ Бедността е явление, което може да бъде констатирано навсякъде по света – от развиващите се до напредналите и икономически развитите държави. Негативните ефектите, които провокира (както в личностно-индивидуален, така и в социален аспект), налагат „изкореняването“ ѝ да се превърне в първа цел в Програмата за устойчиво развитие на ООН 2030 г. „Да преобразим нашия свят“ и в „една от водещите цели на Стратегия „Европа 2020“.

Като една от основите алтернативи за справяне с бедността се считат инвестициите в образование – както на децата, така и на възрастните. От образователните институции, които имат отношение към решаването на този проблем, най-големи надежди и очаквания се възлагат на училището. То е място на което се събират децата от едно поколение, място на което същите тези деца се научават да съвместяват своите индивидуални и социални различия, да изграждат своите мирогледи и перспективи за бъдещето.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Бедността е явление, което трайно се е установило и в нашата страна, особено осезаемо след демократичните промени през 1998 - в годините на т. Нар. Преход към пазарна икономика. И днес много семейства живеят на прага на бедността - въпреки социалните помощи, въпреки трудовата заетост на пълнолетните членове на домакинствата и въпреки политиките за преодоляване на бедността, реализирани от държавата.

В момента България е една от най-бедните държави в ес. „през 2019 г. Линията на бедност общо за страната е 413.04 лв. Средномесечно на лице от домакинство. При този размер на линията под прага на бедност са били 1 586.2 хил. Лица, или 22.6% от населението на страната.”¹⁵(нси индикатори за бедност и социално включване през 2019 г.). През същата година „международният индекс за измерване на неравенството (коефициентът джини) в България достига рекордно ниво (40.8 при средно около 31 за ес), а съвсем близо до най-високата си стойност е и измерителят на евростат – т.нар. Квинтилно разпределение на доходите или разликата между доходите на най-бедните 20% и най-богатите 20% от населението (разлика от 8.1 пъти при средно 5.2 пъти за ес). (драганов, н., 2020г.).

Според редица изследвания на бедността и социалните неравенства (нси; институт за пазарна икономика 2016; благойчева 2011; богданов, захариев 2007 и др.) „ниското равнище

¹⁴ Докладът е представен на 13 ноември 2020 г. в секция „Образование – изследвания и иновации“ с оригинално заглавие на английски език: THE SCHOOL AS A FACTOR FOR OVERCOMING POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION OF CHILDREN. Докладът е разработен по проект на СУ „Кл. Охридски“.

¹⁵ Индикатори за бедност и социално включване през 2019 година – НСИ, прессъобщения, <https://www.nsi.bg/>

на образование е един от основните фактори, обуславящи бедността и социалното изключване” [национална стратегия за намаляване на бедността...2020) при възрастните, което дава пряко отражение върху бедността при децата.

Децата са онази част от човешката популация, която е пряко зависима от възможностите/невъзможностите (материални, физически, интелектуални и пр.) и решенията на възрастните. Бедността като вид невъзможност (в случая - за удовлетворяване на „минимално приемливия начин за живот” (Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020, <http://www.strategy.bg/>) на родителите и/или на тези, които изпълняват родителски функции, оказва непосредствено въздействие върху детската бедност и респективно – върху пълноценното детско развитие. Поради това, създаването на условия за преодоляването на т.нар. „наследствена бедност”, за предотвратяването на „предаването на бедността между поколенията”, в това число – и на детската бедност, (Национална стратегия за намаляване на бедността...2020) е от особено значение за развитието не само на отделния подрастващ, но и за всяка отделна общност и за нацията като съвкупност от индивидуалности, допринасящи за развитието на държавата.

Важността на този проблем произтича и от констатации, според които „младите хора, които израстват в бедност, като цяло са по-уязвими: по-вероятно е те да са имат влошено здраве, да изпитват образователни и поведенчески трудности, да показват лоши резултати в училище, да забременяват рано, да имат по-малки умения и стремежи, да бъдат по-ниско платени, да бъдат безработни и зависими от социално подпомагане. Бедността пряко допринася за нарушаване на техните други човешки права: тя може да ги лиши от правото на образование, на сдружаване, на отход и развлечения, на участие в общността, и от други граждански и политически права” (КОМПАС – наръчник за обучение по правата на човека за младежи – Бедност, <https://www.coe.int/bg/web/compass/poverty#7>).

Според проф. д-р О. Борисов, „детската бедност и социалното изключване са грубо нарушаване на правата на децата” и подчертава, че „понятията „права на човека”, респективно – права на децата, и „бедност” са несъвместими”, че „не би следвало изобщо да се употребяват заедно, ...затова, защото ако ефективно се упражняват всички права не е възможно нито един човек да живее бедно”. В противен случай „това означава, че той (човека – б.а.) не упражнява ефективно правата на човека” и особено онези, определяни като „особено важни за избягването на бедността” като правото на живот, здраве, на образование, работа, храна, жилище, достъп до спаведливост и др”. Авторът отбелязва също, че „бедността е следствие от нарушаване правата на човека и едва след това, като беден, човек изпада в състояние” на невъзможност „да упражнява своите права”. Състоянието „бедност”, според Борисов, се изразява в липса „на достатъчно средства, за да се упражняват определени права” като „закупуване на стоки от потребителската кошница, заплащане на ...услуги” и пр. (Борисов, О., 2019). Подобни аргументи дават основание да се смята, че образованието и възпитанието на децата и младежите непременно трябва да включва и такова, касаещо знания за по правата на човека и детето и умения за тяхното спазване и прилагане на практика, в ежедневието. Това би донесло позитиви не само за децата и младите хора, но и за всички хора изобщо, и не само по посока на преодоляване на бедността.

За да бъде осъществяван подобен образователен процес, е особено важно да се създадат условия освен за достъп до образование и възпитание на всички (като обезпечаване на едно от основните им права), и до компетентни насоки за оползотворяване на придобитите знания в живота. Основна грижа в тази насока има образователната система на всяка държава, в която ангажиментите, свързани с образованието на децата са възложени на институциите за предучилищно и училищно образование, сред които е училището.

Мисията на съвременното училище е да обезпечи правото на равен достъп до образование и да съдейства за пълноценното личностно развитие и социално включване на всяко дете. В контекста на проблемите на бедността, „образованието се приема като една от

фундаменталните предпоставки за качествена професионална и личностна реализация на хората и за висок стандарт на живот” (Кузманова-Каталова, Р., 2006) и като основна алтернатива за излизане от хватката на бедността и „нейните пораженчески ефекти” върху личността.

„Като институция, реализираща образователно-политически задачи”, училището „има сериозни отговорности и по отношение на възпитанието на подрастващото поколение, формирането на ценности, нагласи, отношения, мотиви, стоящи в основата на съответни поведенчески актове”, въпреки че в „последните две десетилетия в българската образователна политика въпросът за мястото на възпитанието в училищна среда се negliжира и дори понякога се отрича”. (Чавдарова-Костова, 2016). Именно в училище на детето се дава възможност да усвои нови и да свери актуалността на придобити вече знания в общността, от която произхожда, но и които съставляват неговата поведенческа изява.

Освен целенасочените „усилия за подобряване на достъпа до образование на деца и ученици от семейства в неравностойно социално положение” (План за действие за периода 2019-2020 за изпълнение на националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020), изразяващи се в реализирането на такива мерки като тези, предвидени в Закона за училищното и предучилищното образование, Наредбата за приобщаващо образование, Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж, Механизъмът за съвместна работа на институциите по обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст и др., училището и неговите съставни и партньорски организации все целенасочено работят по посока реализиране на „дейности, които да съдействат за преодоляване на чувството за различност”, произтичаща от биологични и социални особености на децата и техните семейства. (Кузманова-Каталова, Р., 2006). Въпреки това, наблюденията показват, че в съвременната училищна практика е налице своеобразна диференциация по отношение реализирането на политики, насочени към децата от социално-слаби семейства. Така например, в големите градове и особено в онези райони от тях, в които явлението „бедност” е значително по-рядко констатирано (поради по-големите възможности за професионална реализация на родителите, най-разпространеното проявление на бедността е т.нар „субективна бедност”), акцентът на дейностите за „преодоляването на чувството за различност” в повечето училища е насочено предимно към преодоляване на различия детерминирани от етническата принадлежност, расовите и физическите особености, и в значително по-малка степен - върху различия, детерминирани от проявления на бедността.

В малките населени места и селата, където възможностите за професионална реализация на родителите са значително по-ограничени, проблемите на бедността засягат всички сфери на образователния процес, както и отношенията в и извън училищната институция, поради което усилията за приобщаване на децата към образователната система и „преодоляването на чувството за различие” са насочени предимно по посока на социално детерминирани различия, сред които е и бедността.

Осъзнаването на важността на проблемите на детското развитие за стабилността на държавата и нацията наложи превръщането на училището във „втори дом за учащите се” в България, така както в редица други държави по света. В момента, за децата от начална училищна възраст, се предоставя целодневна форма на обучение, което включва освен образование по задължителните учебни дисциплини, и подпомагане на самостоятелната работа на децата, възможност за извънкласни занимания по интереси, столово хранене (в по-бедните региони на страната – безплатно), транспорт до училището (на места - отново безплатен), общежитие и др. За учениците от прогимназиална и гимназиална училищна възраст се предоставя възможности за участие в извънкласни дейности по интереси и в инициативи, подпомагащи управлението на училището. Всички тези мерки позволяват

децата да бъдат максимално ангажирани с градивни за тях дейности и защитени от негативното влияние на улицата и/или деструктивно въздействие от социална среда.

По думите на Л. Стоянова, дългогодишен преподавател в НУ с общезитие „Св. Кирил и Методий“ в с. Ръждавица, общ. Кюстендил, „бедността възпрепятства цялостното развитие на детето и това може ясно да се види в началото на учебната година и в понеделниците, когато децата се връщат на училище“ По думите на Стоянова „децата постъпват в училището без елементарни хигиенни навици, със социално неприемливо поведение и ниски равнища на възпитаност, а понякога с лоши или никакви познания по български език“. В подобни случаи училищната институция, в лицето на директор, учители и училищен персонал, полага огромни усилия по посока корекция на хигиенните и поведенческите навици на децата, както и по посока изграждане на перспективи за развитие, посредством участие в образователния процес и извънкласните дейности. Интересно сравнение прави Стоянова между дните, в които децата са в училището и дните след завръщането им при родителите в почивните дни: „В петък, когато децата отиват по домовете си, ние ги изпращаме спретнати, чисти и спокойни. В понеделник, когато се връщат обратно в училището, след престой от само два дни в средата, в която са родени, те са в плачевно състояние – мръсни, нервни, вулгарни, озлобени. Необходими са един-два дни докато децата се успокоят и влязат в синхон с културата на отношенията в училище и с порядките в общезитието“¹⁶. Педагогическите специалисти са наясно, че именно деца от бедни семейства, „с недостатъчно стабилно установени взаимоотношения и слаб възпитателен модел“ са сред тези, които най-често попадат на улицата и лесно биват включвани в „в най-лошите форми на детски труд, свързани с проституция, детска порнография, сексуално насилие, трафик и прочие“ (Кузманова-Карталова, Р., 2006). Поради това и въпреки огромните усилия и предизвикателства, съпътстващи социализацията им, за тези групи деца е от особена важност да бъдат отделени от средата (макар и временно) в която са родени и живеят и да бъдат приобщени и активно включени в общност, която им дава друг поглед за света и взаимоотношенията между хората.

Едно от големите предизвикателства пред училището е комуникацията с част от родителите на деца от социално слаби семейства. Сред най-често срещани проблеми, с които се сблъсква училищната институция са ниската стойност на образованието в системата от ценности на голяма част от родителите. Поради това комуникацията и сътрудничеството с тях (особено с тези от ромската етническа група) обикновено е затруднено, а понякога и невъзможно – поради не доброто владение на български език. Директора на 75 ОУ „Т. Каблешков“ в гр. София споделя, че не са редки случаите, при които родителите крият децата си от медиатори и учители, които ходят по домовете и ги убеждават да пуснат децата на училище¹⁷. Не липсват и случаи в които родителите пускат децата си на училище само тогава, когато се спазарят с учителя или медиатора, дошъл да отведе детето в училище, за малки суми пари. За да се ограничи възпрепятстването на посещенията на училище от страна на родителите „въз основа на създадения с Решение на МС № 373 от 5.07.2017 г. Механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст през 2017 г. бяха приети промени в Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане и Правилника за прилагане на Закона за семейни помощи за деца, свързани с по-добрата обвързаност на предоставянето на семейни и социални помощи с редовното посещение на предучилищна и училищна подготовка. (План за действие за периода 2019-2020 за

¹⁶ Людмила Соянова е дългогодишен учител в НУ с общезитие „Св. Кирил и Методий“ в с. Ръждавица, общ. Кюстендил, където 100% от учениците са от бедни ромски семейства. Понастоящем, г-жа Стоянова е учител в 75 ОУ „Т.Каблешков“ в София, кв. Факултета, което се посещава предимно от ромски, но не само бедни, деца. Интервюто е реализирано на 05.08.2020г.

¹⁷ Интервю с Лава Коцева, директора на 75 ОУ „Т. Каблешков“ гр. София, реализирано на 26.09.2019г.

изпълнение на националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020)

Една от най-често срещаните причини, поради която децата не посещават училище е невъзможността на семейството да обезпечи материално детето с вещи и принадлежности, необходими за участие в образователния процес и в училищния живот. Не са редки случаите, в които самите учители и/или служителите в училището, подпомагат децата от социалнослаби семейства с учебни пособия, дрехи, обувки. Тези техни действия са продиктувани от осъзнатата необходимост тези деца да бъдат макар и минимално задоволени с необходимото, за да посещават училището и да комуникират с различна от обичайната социална среда, да повишат увереността си, за да се подпомогне „тяхното израстване като активни субекти на обществения живот” (Кузманова-Карталова, Р. 2006). По думите на Стоянова „в училището децата се чувстват разбрани, забелязани, оценени и това им харесва – нещо, което в техните семейства е почти невъзможно или рядко се случва”. (Л. Стоянова – интервю, 2020г.).

От особена важност за пълноценното взаимодействие с деца от социално слаби семейства е личността на учителя. Учителят е този, който може да вдъхнови детето за напредък и постижения, но може и завинаги да го отблъсне от образованието и просоциалното развитие. За децата от бедни семейства, за които крайностите в поведението (примирение, малоценности или агресия и арогантност, напр.) са типични, взаимоотношенията с учителя са определящи за успеваемостта както в образователно, така и в социално отношение. При работата с такъв контингент деца е от особено значение учителят да познава културните особености на общността от която произхожда детето - традиции, обичаи, вярвания и пр. Не е без значение и нагласата, с която учителят подхожда към детето в процеса на взаимодействие. Това е особено валидно за децата в пубертетна и следпубертетна възраст, за които усещането да си приет е в тясна зависимост от това да не си различен, тъй като различието се възприема от децата по-скоро като недостатък/недъг, отколкото като нещо естествено и положително. В този смисъл, субект-субектните отношения между учител и ученик, зачитащи достойнството на личността и правото на мнение и на двете страни в много случаи са определящи дори и за оставането/неотпадането на детето от образователната система.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Училището е институция, която изпълнява една от най-отговорните задачи в обществото – да подготви младото поколение поколение за пълноценен живот и достоен труд, да даде възможност на всеки млад човек да се изгради като “цялостна и хармонична, автономна и жизнеспособна личност, която да е в състояние да живее пълноценно във, чрез и за обществото (Димитров, Л., 2003).

Въпреки динамиката на обществените отношения, училищната институция е активен участник в решаването социалнозначими проблеми, каквито са бедността и последиците от нея. Необходимо е обаче, да се отдели приоритетно внимание на подготовката на бъдещите и на мотивацията за развитие на настоящите български учители, защото именно на тях се възлага нелеката задача да бъдат посредници между индивидуалните особености на детето и очакванията на обществото, с цялото разнообразие от фактори и явления, които го съставляват.

REFERENCES

Borisov, O. Poverty And the Rights of the Poor, izd. Heliopol, 2019 /Борисов, О. Бедност и правата на бедните, изд. Хелиопол, 2019

Dimitrov, L. Scientific knowledge about education in the context of the progress of civilization, In: Chavdarova - Kostova, S., V. Delibaltova, B. Gospodinov Pedagogy, University

Publishing House "St./ Димитров, Л. Научното познание за възпитанието в контекста на прогреса на цивилизацията, В: Чавдарова – Костова, С., В. Делибалтова, Б. Господинов Педагогика, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С. 2012

Draganov, N. Nearly 1.6 million Bulgarians live below the poverty line, In <https://baricada.org/>, 01.05.2020г / Драганов, Н. Близко 1,6 милиона българи живеят под линията на бедността, В: <https://baricada.org/>, 01.05.2020г

Kuzmanova-Kartalova, R. Socio-pedagogical support for poor children - theoretical aspects and methodological guidelines, Veliko Tarnovo, 2006/ Кузманова-Каталова, Р. Социално-педагогическа подкрепа за бедни деца – теоретични аспекти и методически насоки, В. Търново, 2006

Tchavdarova-Kostova, S. The process of education in the school environment, In: Education - substantive and procedural aspects, Univ. ed. „St. Kliment Ohridski, 2016/ Чавдарова-Костова, С. Процесът на възпитание в училищната среда, В: Възпитанието – съдържателни и процесуални аспекти, Унив. изд. „Св. Климент Охридски, 2016

Compass: Manual for Human Rights Education with Young people / КОМПАС – наръчник за обучение по правата на човека за младежи – Бедност, <https://www.coe.int/bg/web/compass/poverty#7>

National Statistical Institute - Indicators for poverty and social inclusion in 2019 - NSI, press releases / Национален статистически институт - Индикатори за бедност и социално включване през 2019 година – НСИ, прессъобщения, <https://www.nsi.bg/>

National Strategy for Poverty Reduction and Promotion of Social Inclusion 2020 / Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020, <http://www.strategy.bg/>

Action Plan for the period 2019-2020 for the implementation of the National Strategy for Poverty Reduction and Promotion of Social Inclusion 2020 / План за действие за периода 2019-2020 за изпълнение на националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020, <http://www.strategy.bg/>